

LÕPETUSEKS

See raamat püüdis ennustada, millises suunas võiks areneda meie keel lähimate aastakümnete jooksul. Keele kohta kirjutatud raamatutes ei ole tuleviku prognoosimine just levinud komme, sest igasugune ennustamine keelt ja kultuuri puudutava materjali osas on arusaadavalt seotud suure riskiga. Samas on just prognostilise teabe järele kõige suurem vajadus, sest niiviisi saaksime muutusteks paremini valmis olla.

Tänapäeva humanitaarteadustes valitseb pentsik olukord: kümme tarka jõuavad rohkem vastata kui üks loll küsida. Samas on ilmne, et mõnikord oleks meil tarvis just rohkem lolle küsimusi, mitte tingimata arukaid vastuseid. Originaalne küsimus võib liikvele lükata kogu vildakasse probleemiasetuse takerdunud vastuste laviini. Muidugi, ka rumal küsimus ei pruugi iseenesest olla hea küsimus, kuid ka arukas hüpotees ei garanteeri tingimata loodetud vastust. Järelikult, küsijate hulka tuleks arvata nii lolle kui tarku, sest ainult nii suureneb tõenäosus avastada midagi uut.

Meil oleks tarvis keele muutumise kohta rohkem avastuslikke hüpoteese. Keele kaks avaldumiskuju on kõne ja kiri. Kiri, erinevalt kõnest, on inimese loodud kunstlik süsteem. Kiri ei ole kõne üleskirjutamine, kuigi nii on tavaliselt kombeks arvata. Kirja abil on võimalik kõnet üles kirjutada, kuid see on ka peaaegu kõik, mis me nende geneetilise seotuse kohta väita saame. Kiri ja kõne ei kattu, need ei ole identsed märgisüsteemid, sest nad kaardistavad inimese keelevõime erinevaid osi. On selge, et kiri ei peagi olema kõne analoog, selles seisneb ühtlasi nii tema tugevus kui ka nõrkus. Seega, iga muutus kirjasüsteemis toob nähtavale keele veidi erinevaid osi, aga ilmselt ka muudab keelt ennast. Igal juhul on selge, et keel muutub, on kogu aeg muutunud, ja samamoodi teevad seda kõik keele avaldumisvormid.

Seda, et kiri ei olnud algul kuigi tugevasti seotud keele verbaalse ja logokomponendiga, vaid asus kõnest suhteliselt eraldi, on üsna veenvalt tõestanud erinevate kirjasüsteemide ajaloo uurijad. Kui aga võtta keele mudeliks kõne, mis ei ole kunstlikult loodud süsteem, vaid on kujunenud pikkamisi kümnete tuhandete aastate jooksul, siis põrkume ka siin kokku üsna suurte raskustega. Selgub, et ka kõne ei ole kuigi tugevalt seotud verbaalse või koguni logotsentrilise komponendiga. Kõne on rohkem näitlemine kui jutustamine. Ent siis tekib kohe küsimus, kuidas kõne on ülepea seotud keelega. Ühest selget vastust siin tänaseks ei olegi.

Samasugused raskused tabavad meid keele ja kultuuri eristamisel. On üsna raske küsimus, milline semiootiline akt kuulub keele, milline kultuuri valdkonda. Kui analüüsida keele ja kultuuri määratlusi, siis need terminid on paisutatud kõikvõimalikke erijuhte arvesse võtvalt nii mahukaks, et langevadki juba enam-vähem kokku. Samasugustest probleemidest ei pääse me ka siis kui püüame keelt ja kultuuri eristada kirjast lähtuvalt. Logograafilised kirja süsteemid liigitatakse enamasti keele, mitte logograafilised kultuuri alla. Alfabeedi ja matemaatika erinevusest peaks aru saama juba kolmeaastane laps. Kuid selgub, et isegi alfabeedis on tubli annus mittelogograafilist reaktsioonilist elementi. Ja mis veelgi hullem - seda hoovab sinna üha juurde! Teisalt ei ole võimalik leiutada ühtegi märgisüsteemi, mida ei annaks vähemal või suuremal määral tõlkida ka tavakeelde, kuigi selline tegelus on loomulikult kohmakas ja ebapraktiline. Inimese keele- ja kultuurivõime on harukordselt paindlik. Kui tavasuhklus on võimatu, leiab aju semiootiline generaator alati mingisuguse muu väljendusvormi. Keele ja kultuuri eristus on pigem funktsionaalset, mitte struktuurset laadi. Kõne ja kiri võivad olla niihästi keel keele kui ka kultuuri primaarsed väljendusvormid.

See raamat püüdis ennustada kirja arengut lähitulevikus. Usun, et meid ootavad ees üsna radikaalsed muutused. Sellel on mitmesuguseid põhjusi. Kõige olulisem näib olevat see, et

kiri on olnud sajandeid kiriku- või riigi tööriistaks, võimu tööriistaks, mistõttu kirjakeel on paradoksaalsel kombel muutunud palju aeglasemalt kui kõnekeel. Pealegi on kiri aegade jooksul meie arusaama keelest tublisti ülekorrastanud. Võiks öelda, et kiri on inimeste loomulikust keelest (ja keelevõimest) aja jooksul lihtsalt ülemäära kaugenenud. Arvutiajastu on aga avanud tee n-ö rahvakirjale: esimest korda ajaloos on inimesed asunud ise muutma ja kohandama kirja oma vajadustele. Usun, et see protsess on alles algusjärgus ja võib aluse panna ka täiesti uute kirjasüsteemide tekkele.

Kirjutava inimese lähitulevik on kindlasti multialfabeetiline. Kaugemas tulevikus võib aga lineaarne alfabeetiline kiri üldse taanduda mõne uue mittelineaarse kirjasüsteemi ees, sest klassikalise alfabeedi salvestusvõime ja tema lugemise kiirus on paljuski infoajastule lihtsalt jalgu jäänud. Kindlasti ei kao klassikaline alfabeet kuhugi, vaid selle kõrvale tekivad uued kirjasüsteemid.

Samasugused või koguni veel suuremad muutused võivad aset leida kõnega seotud koodisüsteemides. Tõenäoliselt küll inimese kõnekeel märkimisväärselt ei muutu, kuid nähtavasti muutub kõnekeele funktsioon kultuuris. Inimene pöördub ilmselt rohkem suulise kultuuri poole. Selle põhjuseks on tugev vastureaktsioon massikommunikatsiooni ja üleilmastumise survele. Negatiivse stsenaariumi kohaselt hävitavad need kaks tsivilisatsiooni mitmekesisuse, positiivse stsenaariumi kohaselt sunnib see inimesi varasemast palju suuremat tähelepanu pöörama unikaalsele ja originaalsele, kaasaarvatud oma hõimkondlikule ja keelelisele päritolule. Mina usun pigem positiivset stsenaariumi. Algul tahab inimene olla teistega võimalikult sarnane, siis jälle võimalikult erinev. See on alati nii olnud. Kultuuris ei saa olla absoluutset tasakaaluseisundit. Võimalik, et juba üsna varsti räägivad innovatsioonikonsultandid ja investorite käsilased ka rahvaluulearhiivide uste taga. See aeg ei ole enam kaugel. Loodan, et vähemalt see ennustus on prohvetlik!

Unikaalsus ja inimese identiteet saavad pärineda ainult hõimust. Inimese fantaasial on piir, kuid pärimusel ei ole piire. Soov leida globaliseerumisele vastupidine jõud on samuti globaalse iseloomuga, on loogiline oletada, et see jõud pärineb samuti kultuurist, kuid seekord pendli teisest otsast. Nii kõne kui ka kiri pöörduvad rohkem loomuliku keelepoole. Muutus keeletajus võib viia koguni uute kunstivormide tekkeni. Vähemalt niimoodi on see kultuuriloos siiani juhtunud. on selge, et kultuur peabki muutuma. Millised muutused on aga positiivse, millised negatiivse iseloomuga, siin lähevad arvamused lahku. Sageli on traditsioonidest kinnihoidmine mõjunud kogukonnale hoopis kahjulikult, teinekord isegi hävitavalt. Pigem on kultuuris oluline see, mis suurendab tema eksistentsiaalset võimekust. Ja see võib olla nii kohanemisvõime kui ka visa vastuseis muutustele. Paraku saab eksistentsiaalset vastupanuvõimet mõõta vaid tagantjärele tarkusega.

Kui läheneda omakultuurile väga radikaalselt, siis ei jääkski vist kultuurist suurt midagi järele. Isegi meie vana regilaulu värsiskeem ei ole meie esiva nemate sepistatud, vaid laenatud balti hõimudelt. Kunda kultuuri asukad ei teadnud neljajalgsest trohheusest veel midagi. Veel mitu tuhat aastat hilisem, vana regilaulu tekkeajal, oli ilmselt palju neid inimesi, kes ei vaadanud oma kultuuri võõra lauluga solkijate peale sugugi hea pilguga. Samuti ei tea me midagi enne läänemeresoomlaste tulekut Läänemere maid asustanud põliselanike keelest. Vanimad omatüved eesti keeles on uurali tüved' kuid ka need ei ulatu palju kaugemale kui 4000 aastat enne meie ajaarvamist. Kui tahaksime olla väga radikaalsed vana kultuuri viljelejad, siis peaksime ahmima soo peal jõhvikaid ja kordama, mantrana mõningaid väga vanu sõnu, nagu vöö, süli, naine, päev, kala, suvi, maks, muna, silm ja luu. On aga väheusutav, et meie hulgas oleks väga palju sellisest kultuuripraktikast huvitatud inimesi.

Eesti kultuuris võib suuri ühiskondlikke muutusi viimase tuhande aasta jooksul ehk napilt ühe käe sõrmedel üles lugeda: ristisõjad, XVII sajandi lõpu ja XVIII sajandi alguse näljahädad ning katkuepidemia, mil Eestisse jäi alles pisut üle saja tuhande inimese, ärkamisaeg, vabariigi tekkimine ja praegune üleminekuaeg, mil suur osa inimesi astus feodaalsotsialismist otse infoühiskonda. Kõik need muutused on eesti kultuuri väga suurel määral mõjutanud, Hinnanguid neile sündmustele võib aga anda väga erinevast vaatenurgast. Võitlust ristirüütlitega peab vaevalt keegi õnnelikuks ajajärguks, kuid ajalooline alternatiiv oleks sellele olnud tõenäoliselt vaid liitumine Vene vürstiriigiga. Võib-olla oleks mõnda aega koguni meie oma keel säilinud, kuid seda kirjutatuksime üles kirillitsas. Tõenäoliselt eksisteeriksime siis ajaloomälus vaid nimeliselt - ühe kauge Tšuudi kubermanguna. Ärkamisaega nähakse tavaliselt vabanemise ja rahvustunde tärkamise vaimus, kuid sel ajal lakkas olemast ka eesti vanem kultuuri kiht. Suurte muutuste ajajärgul võivad ajaloo areenil saada ebaproportsionaalselt suure kaalu üksikisikud. Sellele on tähelepanu juhtinud teiste hulgas ka Juri Lotman. Mõni läbimõttelama reform võib asjaolude kokkulangemisel viia tohutute muutusteni, koguni iseenese vabatahtliku koloniseerimiseni. Midagi niisugust juhtus ilmselt ka ärkamisajal, kui eesti kultuuriilma hakati nõeluma saksa ülikonna sarnaseks. Samas oleks alternatiiv sellele olnud samuti üksnes teoreetiline, sest kogu ärkamisaegne haritlaskond kujunes välja saksa keele ja meelega mõjutusel. Kindel on, et ilma ärkamisajata ei oleks kunagi saanud tekkida ka Eesti iseseisvus. Eestlastel on olnud ajaloos valida tegelikult ainult kolme ülikonna vahel: vene, saksa ja rootsi ülikond. Kuid iseloomulik on, et ükskõik, mis parajasti seljas on, lapime seda ikka kangekaelselt mulgi kuuehõlmast kärjastatud ribadega.

Kaldun uskuma, et praegu toimuv muutus on vaat et kõige suurem meie tuhandeaastase kultuuriloos. Mis varem juhtus, sinna meie mälu enam hästi ei ulatu. Võib-olla on See koguni kõige suurem murdepunkt meie kultuuri-arealis Kaali meteoriidi langemisest saadik. Kuni XX sajandi üheksakümnendateni välja oli suurem osa maarahvast äärmiselt paikne kogukond. Miski polnud suutnud neid aegade jooksul liikvele ajada, katk ja küüditamine väljaarvatud. Needki, kes liikusid, jäid Eesti väiksuse tõttu ikkagi tugevalt seotuks arhailise pärimusruumiga. Ei olnud haruldus, et paljud inimesed pärinesid suguvõsades, kes olid elanud ühes paigas järjepanu mitusada aastat. Eesti maastiku liigendatus, hajaasustus ja inimeste omamoodi feodaalne iseseisvus kestis läbi sajandite muistsest vabaduseajast kuni kolhoosikorra lagunemiseni. Alles kapitalism ja infoajastu (ja see, et mõlemad saabusid korraga) suutsid küla tegeliku pärimusruumi vundamenti paigast nihutada. Kümned tuhanded inimesed haihtuvad sadade aastate vanusest pärimusruumist nagu suits. See on võrreldav katku laastamistöega. Lähima paarikümne aasta jooksul sureb välja viimane maavanaemade põlvkond. Külad hõivavad teistsugused inimesed, kes tulevad sealtpoolt pärimusruumi. Kuid võimalik, et miski hoiab meid ka seekord. Igal pool maailmas on tugevnenud igatsus vanade hõimustruktuuride taastamise järele. Meil aga polegi need veel täielikult katkenud. Eesti ühiskonnakorraldus on läbinisti etnofuturistlik: arhailine korilussugemetega agraarilm, mille peal lasub infoajastu võimas kontsentraat. Nii võimas, et seda kasutavad selle maailma vägevad koguni infosõja katselaborina. See on tõesti imelik.

Tung hõimkondliku ja pärimusliku järele aga üha tugevneb. Maailm püüab leida loomulikult viisil vastukaalu üleilmastumisele. Noosfäär hüüab taas oma esivanemaid. Usun, et see tung võib sünnitada väga põnevaid asju ja loob ehk koguni kirjandusele uue kodu - uue pärimuskirjanduse. See saab aga sündida alles siis, kui alfabeet ei kammitse enam inimese loomulikku keelevõimet. Rahvuskeelte, rahvuste ja rahvusriikide sünd, mis sai alguse renessansiajal ja polegi veel tegelikult päris lõpule jõudnud, on paradoksaalsel kombel kaasa toonud ka inimese variserliku suhtumise iseendasse enesekoloniseerimise, nagu tänapäeval

tavatsetakse öelda. Arhailise inimese jaoks oli kolm olulist tasandit-inimene, hõim ja kosmos, ajapikku on aga hõimu ja kosmose vahele tekkinud veel üks kummaline kategooria -

rahvus. Riiklus toob kaasa inimese vajaduse määratleda ennast rahvana, varem inimestel sellist vajadust ei olnud. Näib valitsevat seaduspärasus: mida nõrgemad ja viletsamad on hõimusuhted, seda rohkem vajab inimene rahvuslikku kuuluvust. See ei ole ainult Eestile iseloomulik, see on universaalne kultuurinähtus. Väljapääs ei ole anarhismis, võitluses riigi vastu, vaid positiivses programmis, s.t hõimusuhte ja hõimustruktuuride taastamises. See aga ei ole sugugi kerge ette võtmine, sest annab valusasti pihta meie konservatiivsele rahvuskontseptsioonile.

Inimesele ei ole ilmtingimata vaja rahvuslikku identiteeti, põhiline enesemääratlus peaks käima ikka emakeele järgi. See on palju loomulikum lähenemisviis. Kuid meile on emapiimaga sisse joodetud, et rahvus on midagi väga olulist. Tegelikult see nii ei ole: rahvus on tänapäeval üks riigivõimu teostamise vorme. Tugevad hõimusuhted ei vaja rahvuslikku määratlust. Keelest piisab täiesti. See, mida me nimetame rahvustundeks, on tegelikult ühiselt jagatud keeletunne, loomulik keeleühitus. Siin aga tekibki põhimõtteline küsimus: kas see keel, mida me räägime, on ikka meie loomulik emakeel? Kas eesti keel on meie emakeel? Või veelgi fundamentaalsemalt – mis on üldse eesti keel? Sellele ei saagi lõplikult vastata. Me saame ainult liikuda lähemale loomulikule eesti keelele, kuid seda täielikult tabada ei ole nähtavasti võimalik. Eesti keel on eeterlik vaim väljaspool aega ja ruumi, ühiselt jagatud maagilisevõitu igatsus. Praegu aga oleme loomulikust eesti keelest liikunud väga kaugemale. Osaliselt on see meie süü, osaliselt mitte. Keel, mida me kõneleme, ei ole loomulik eesti keel. See on üks allkeeli, mis on eri murretele veidi väevõimuga peale surutud. Eesti keelt on kunstlikult

kujundatud ja normeeritud üsna hullusti, eesmärgiks panna see kuidagi vastama SAE keelemudelile. Niisugune ladina alfabeedi abil üles kirjutatud eesti keel ei ole enam loomulik eesti keel. Kirjas on lahknemine loomulikust keelest veel palju suuremgi. Nii haigutab loomuliku eesti keele ja riigikeele vahel tegelikult tohutu kuristik. Me ei räägi enamiku ajast enam ammu eesti keeles, me kõneleme ja kirjutame eesti riigikeeles, mis on mõnes mõttes üks kunstlikult loodud semiootiline abikeel. Oma loomuliku eesti keele suhtes elame me emigratsioonis, oleme keelepagulased. Meil saabki olla üksnes pagulaskirjandus ja pagulasluule. Loomulikult on riik ka meie keelt vapralt kaitsnud, ka riigikeel on Parem kui täielik keelesurm, sest isegi riigikeeles elab mälestus eesti keelest edasi. Kuid tuleb selgelt mõista, millist hinda oleme tegelikult pidanud oma riigikeele loomise ja kõnelemise eest maksma.

Nii on igatsus oma loomuliku keele järele tegelikult kõikehõlmav. Ükski rahvas ei räägi vist tänapäeval enam oma arhailist loomulikku keelt. Ehkki kõik rahvad on mõnes mõttes vähem või rohkem üle läinud kunstkeeltele, on olukord siiski väga erinev. Eesti keel on minu arvates läinud väga kaugemale oma algsest keelekodust. Võimalusi loomuliku keele suunas pöörduda on palju ja iga õige teotsa tunneb ära eelkõige imekogemustest, mis teekäijale avanevad.

Viimaks oleks tarvis ka küsida, mis on eesti kultuur. Mulle näib kõige sümpaatsem kultuuri keelepõhine määratlus: eesti kultuur on eesti keeles tehtud kultuur. See nõuab ainult, et mõistaksime keelt laias, s.t loomuliku keele tähenduses. Eesti kultuuriga on sama lugu nagu eesti keelega – see on suuresti tagantjärele kunstlikult konstrueeritud. Loomulikust kultuurist on saanud riigikultuur: riigil on oma kultuurigrammatika, mida ta meile leebelt, kuid visalt koduuksest sisse surub. Riik sunnib meid ennast määratlema suuresti anonüümse

„riigikultuuri“ kaudu, riik seob omavahel kokku kultuuri ja rahvuse. Tegelikult ei ole see õige. Sellisele riigikultuuri mallile tuginev inimese enesemääratlus on mõneti ebaloomulik. Inimese identiteeti saab määratleda üksnes emakeele kaudu. Ka eesti kultuur on suuresti tuletatud SAE mudelist, püütud seda kohandada võõra malli järgi. Iseenesest ei ole see sugugi halb, sest kultuur muutub ja jääbki muutuma, kuid alati on mõistlik küsida, mida üks kultuurimuutus meile annab ja mida see meie juurest ära viib. Kultuur on identiteedi mõõdupuuna veel sellegi poolest kaheldav, et keel ja kultuur muutuvad erineva kiirusega. Kultuur muutub palju kiiremini kui keel. Keele totaalseks muutumiseks kulub vähemalt kümme tuhat aastat, selle aja jooksul vahetub välja suurem osa keele sõnadest. Kui aga võrrelda tänast eesti kultuuri saja viiekümne aasta tagusega, siis on muutus kultuuris võrreldav ehk viie tuhande aastase pikkuse grammatika ja sõnavara muutusega keeles. Keeli on maailmas tuhandeid, kultuure on mõnes mõttes ainult üks. Iga loomuliku keele pinnal näib välja kujunevat ainuomane kultuur, kuid see tunne on näiline ja toetub tegelikult kultuuri keelepõhisele arusaamale. Kultuuri väljaspool emakeelt ei saa eksisteerida, ei ole olemas „emakultuuri“. Nii on ka eesti kultuuris (ja eestlase identiteedis) tegelikult suur osa vene, Saksa või rootsi kultuuri, või veelgi otsesemalt - eestlase identiteedis on tubli osa venelast, sakslast, rootslast, soomlast, lätlast ja nõnda edasi. Tänu Jaan Kaplinskile on nüüd meis veel ka osake hiinlast. Niipea, kui hakkame oma identiteeti otsima eesti kultuurist, libiseb see meil käest. Libiseb täpselt niisamuti, nagu Jacques Derrida on kirjeldanud tähenduse paradoksaalset iseloomu. Eesti kultuur on "unustatud" vene ja saksa ja hiina ja ladina- ameerika kultuur, ja niikaua, kuni me sellesse väga põhjalikult ei süvene, võime sellest uhkust tunda kui päris oma kultuurist. Ent niipea, kui hakkame uurima, mida see „unustatud“ tähendab, tuleb pettus ilmsiks ja suur osa meie fantaasiatest eesti kultuuri kohta variseb põrmuks. Kummaline, kuid tõsi - oluline osa eesti kultuurist võib asuda hoopis teise kultuuri südames. Ta nii on see alati olnud. See ei tähenda mitte üksnes minevikku, vaid ka tulevikku: tulevase eesti kultuuri võti võib peita ennast nii chippewa-indiaanlaste laulupiltides kui ka hoopis vaide kirjasüsteemis. Me ei saa määratleda, mis või kus on eesti kultuuri süda. Kultuur koorub lahti vaatlaja kummastumise gradiendil. Kui Eestis peaks saja aasta pärast sündima erakordsete võimetega inimene, siis ei muudaks see fakt mitte üksnes tema kaasaegsete kultuuri, vaid ka meie oma. Ta võib meie tegemistes näha asju, mille suhtes me ise oleme pimedad. Me oleme emapiima kaudu vääramatult seotud veel sündimata inimese tarkusega.

Püüd ennast tingimata määratleda, otsida enda olemise kodu oma kultuuri südamest tuleneb rahulolematusest selle keele ja kultuuri kujutelma vastu, milles me elame. Me igatseme oma kultuurist ära kusagile paremasse ja väärikamasse maailma, mis oleks vähem ahistav. Usun, et vastus võib olla pigem idamaalik - ehk ei olegi meil seda päris oma kultuuri, olemegi „tühjad“ Sellest, et meil on oma eesti keel, piisab rahuloluks täiesti. Inimene saab ennast määratleda keele ja hõimu, mitte aga rahvuse ja kultuuri kaudu. Keele ja kultuuri eristamine on inimesele kaasa toonud vaid uusi lahendamata probleeme, Ennast rahvuse kaudu määratlev inimene on pidevas identiteedikriisis, sest ta peab endale rahvusluse kujutelma pidevalt tõestama ja kinnitama. Loomulik keel ja tugevad hõimusuhted ei vaja mingit kinnitust, need lihtsalt on. Need annavad kultuuri kestmiseks vajaliku eksistentsiaalse tõlgendusjõu, Keegi ei saa aheldada omakultuuri esivanemate hämarasse minevikku. Ühelt poolt olid meie esivanemad loomulikult traditsioonide hoidjad, teiselt poolt loova vaimuga uudishimulikud inimesed. Jaapani kultuuris on üsna vähe algupärast, samas ei kahtle keegi jaapani kultuuri vägevuses. Meil ei ole tarvis kunstlikult konstrueeritud algupära, See on märk, et me ei oska usaldada iseennast ega leia endale tänases kultuuris pelgupaika.

Nii on ängistuse suurus võrdne loomuliku keelevõime kadumisega. Võõrandumine keelest iseloomustab tänapäeva inimese rahutust kõige selgemini. Kuid olukord ei ole sugugi

Valdur Mikita. Lõpetuseks. Leheküljed 119-127 raamatust „Metsik lingvistika“

lootusetu. Inimene igatseb senisest rohkem naasta loomuliku kõne ja loomuliku kirja juurde. Nendest otsingutest oligi käesolevas raamatus juttu. Kaldun arvama, et need võimalused on ehk palju suuremad, kui oskame ette kujutada. Suured on ka muutused, mida need kaasa toovad. Ka Eesti võib olla teenäitajaks rahvuslike alfabeetide sünnile. Rahvuskirja või vanarahva kirja kujunemine väljendab igatsust veidi loomulikuma kirjakeele järele. Kirja koloniseeriv loomus asendub mõnevõrra inimsõbralikuma poolega. Kiri hakkab vähehaaval jagunema murreteks nagu kõnekeel, Teiselt poolt süvenevad otsingud arhailisest suulisest kultuurist pärinevate koodide järele. Suuline kõne hakkab inimese teadvust rohkem mõjutama. Loodetavasti hakkame siis ka ennast rohkem usaldama. Me usaldame oma kaugeid esivanemaid' isasid ja vanaisasid peame juba vusserdajateks, iseennast naeruväärseks, lapsi aga ahneteks ja rumalateks. Nii kogemegi üksnes meelekibedust. Usaldades oma keelevaistu ja uskudes keelekodust sündida võivat rahu võiksime aga hoida habrast tasakaalu just nende lihtsate sõnadega, mille kingib hetk.